
UDK: 811.131.1'373.2

811.163.42'373.2

Izvorni znanstveni članak

Primljen 15. VI. 2018.

DAMIR MIŠETIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

damir.miseti@ff.sum.ba

SLIJED SASTAVNICA BINOMA U TALIJANSKOME I HRVATSKOME JEZIKU

Sažetak

Leksički se binomi, za razliku od ostalih frazemskih klasa, sastoje od dvaju jednakovrijednih elemenata uglavnom povezanih sastavnim veznikom *i*. U većini europskih jezika, a također i u talijanskome i hrvatskome, uz jaku idiomatičnost uglavnom ih obilježava ireverzibilnost, dakle točno određen i nepromjenjiv slijed njihovih sastavnica ili barem davanje prednosti jednoj sastavnici u odnosu na drugu sukladno raznim semantičkim, pragmatičkim, metričkim, fonološkim ili drugim kriterijima. O tome slijedu sastavnica postoji nekoliko zanimljivih teorija koje su, iako se pravila ne mogu beziznimno formulirati te postoje mnoga odstupanja, plauzibilne i primjenjive i na talijanski i hrvatski jezik. Te teorije uvelike pridonose rješavanju mnogih dvojbi, no odstupanja pokazuju da svakako valja voditi računa o promatranju frazema i binoma u širim okvirima i o mogućem, dosad premalo istraženu utjecaju jezičnih saveza na njihovo ustrojstvo te o dijakronijskome pristupu njihovu proučavanju, što je zacijelo put k potpunijem i dubljem shvaćanju njihova mjesta unutar današnjega standardnog jezika.

Ključne riječi: binomi; slijed sastavnica; ograničenja salijentnosti; metrička ograničenja; historijska frazeologija

Uvod

Budući da se *per definitionem* sastoje od više riječi, svi su frazemi na neki način dvočlane ili višečlane složenice:¹ *Promijeniti boju – cambiare colore; hrabar ko lav – coraggioso come un leone; prije ili kasnije – prima o poi* itd. Razlikovno pak obilježje između svih ostalih frazema i binoma jest sintaktička jednakovrijednost glavnih sastavnica binoma koje su dodatno obilježene konektorima i to uglavnom aditivnim konektorom *i*.² Uglavnom povezuju riječi koje pripadaju istoj kategoriji³, uz vrlo rijetke primjere mješovitih oblika.⁴

Binomi i trinomi postoje u svim modernim jezicima, primjerice:
 u hrvatskome: *obećavati brda i doline; navrat-nanos; prije ili kasnije*;
 u talijanskome: *promettere Roma e toma; gratta e vinci; su e giù*;
 u njemačkome: *Haus und Hof; heuern und feuern; aus und vorbei* itd.

Međutim, postojali su i u klasičnim jezicima (primjerice u latinskome ili kasnolatinskome. Spomenimo samo *panem et circenses* ili *ora et labora*).

Sastavnice dvočlanih (tročlanih, katkad i četveročlanih) složenica jesu semantički srodne riječi: sinonimi, antonimi ili neki komplementarni pojmovi. Često se mogu zamijetiti i rima i aliteracija.⁵

¹ Usp. ELKE DONALIES, „Kurz und bündig – Über Mehrlingformeln“, *Sprachreport*, Mannheim, god. XXXI. (2015.) br. 3., str. 28. – 33.

² Usp. JOSEPH JAROSZ, „Zu den strukturellen Eigenschaften der deutschen Zwillingformeln“, *Studia germanistica*, Ostrava, br. 4., 2009. str. 17. – 26.

³ Usp. „binomi irreversibili“, *Treccani*, <[⁴ Elke Donalies navodi primjer u njemačkome: *klein, aber mein; barfuß oder Lackschuh*. Usp. E. DONALIES, *n. dj.*, str. 28. U hrvatskome, primjerice, imamo binom: *jedan, ali vrijedan*; ANTICA MENAC – ŽELJKA FINK ARSOVSKI – RADOMIR VENTURIN, „Vrijedan“, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014., str. 681.](http://www.treccani.it/enciclopedia/binomi-irreversibili_(Enciclopedia-dell%27Italiano)/>, (12. III. 2017.).</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁵ U njemačkome to upućuje na njihovu negdašnju ulogu u djelomično usmeno prenesenu leksiku pravnoga nazivlja. Usp. WOLFGANG FLEISCHER, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Max Niemayer Verlag, Tübingen, 1997., str. 106. Ovi izrazi imali su u pravnome jeziku važnu retoričku funkciju te se u njima prepoznaje utjecaj latinske retorike, a služili su ponajprije isticanju ili nabranjanju stvari i činjeničnoga stanja. To je osobito bilo važno za isprave kojima je trebao retorički djelotvoran oblik. Usp. STEFANIYA PTASHNYK, „Formulierungstraditionen im Rechtsleben: Historische Phraseologie und ihre Erfassung im Deutschen Rechtswörterbuch“, HARALD BURGER i dr. (ur.) *Aspekte der historischen Phraseologie und Phraseographie*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2012., str. 228. Isto bi se

Prema Burgeru, govorimo o „binomima kada su posrijedi ili dvije različite riječi iste vrste, riječi koje su spojene veznikom ili \emptyset , koje su (više ili manje) određene u svom redoslijedu, kada je posrijedi (više ili manje) ireverzibilna veza ili ako dvije identične riječi koje su ulančane veznicima ili prijedlozima tvore čvrstu vezu“⁶.

Frazeologizirani binomi i u hrvatskome i u talijanskome pojavljuju se u svim glavnim vrstama riječi i, sukladno tomu, mogu preuzeti ulogu odgovarajućih rečeničnih dijelova.

Imenice: *anima e corpo* – *duša i tijelo*; *moglie e marito* – *muž i žena*; *sale e pepe* – *sol i papar*;

Pridjevi: *bianco e nero* – *crnobijeli*; *vivo o morto* – *živ ili mrtav*;

Prilozi: *presto o tardi* – *prije ili kasnije*;

Glagoli: *leggere e scrivere* – *čitati i pisati*;

Zamjenice: *niente e nessuno* – *nitko i ništa*;

Prijedlozi: *entro e non oltre*;

Usklici: *punto e basta*.

Prema broju sastavnica možemo razlikovati binome, trinome i kvadrinome, dakle složenice s dva, tri i četiri elementa.

Trinomi su puno rjeđi od binoma. U talijanskome i hrvatskome svega ih je nekoliko:

tal. *vita, morte e miracoli*; hrv. *čula, rekla, kazala*.

Kvadrinomi jedva da se spominju u literaturi, oni su u većini jezika ekstremno rijetki.⁷

Dakle, prototipskim oblikom ostaju binomi. Nedvojbeno je stvaranje binoma u mnogim jezicima produktivan proces⁸, što možemo ustvrditi

moglo pretpostaviti i za neke hrvatske binome, primjerice: *biti bez kuće i kućišta*; A. MENAC – Ž. FINK ARSOVSKI – R. VENTURIN, „Kuća“, *n. dj.*, str. 267.

⁶ HARALD BURGER – ANNELIES BUHOFFER – AMBROS SIAM, *Handbuch der Phraseologie*, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1982., § 2.3.6.

⁷ U njemačkome su pronađena su samo dva imenička: *Bube, Dame, König, As i Messer, Gabel, Schere, Licht*, premda ih se ne uklapa u normalan govor kao binome, nego su uglavnom dijelovi poslovice koje se rimuju. Usp. E. DONALIES, *n.dj.*, str. 28. U hrvatskome smo više puta čuli trinom: *Čula, rekla, kazala* u obliku kvadrinoma: *Čula, rekla, kazala, slagala*.

⁸ Gereon Müller ustvrđuje da je stvaranje binoma u njemačkome itekako produktivan proces, a navodi primjere i iz drugih jezika. Usp. GEREON MÜLLER, „Beschränkungen für Binominalbildung im Deutschen. Ein Beitrag zur Interaktion von Phraseologie und Grammatik“, *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, De Gruyter, god. XI. (1997.), br. 1. – 2., str. 5. – 51.

i za talijanski i hrvatski jezik, osobito u reklamama, časopisima (nazivi kolumni), nazivima filmova, knjiga, bilo da se stvaraju novi ili preuzimaju i prilagođuju već postojeći binomi ili čak i trinomi, primjerice u hrvatskome serije *Naši i vaši*, naziva komičarskoga dvojca na talijanskome i hrvatskome *Stanlio i Olio* ili nazivi mnogih reklama, npr. *I ovce i novce* itd. Upravo se u nazivima pojedinih serija ili emisija pojavljuju inače rijetki trinomi, primjerice: *Lud, zbunjen, normalan* ili *Globalno-lokalno-osobno*. Budući da su posrijedi binomi i trinomi koji su nedavno nastali, često nije jasno o kojem se stupnju idiomatičnosti radi. To uglavnom ovisi o kontekstu u kojemu se rabe.

Za frazeologe osobito je zanimljiv slijed sastavnica u binomima. S time u svezi postoji nekoliko teorija. Nadasve je zanimljiva i proširena Cooperova i Rossova teorija koja potječe iz 1975. godine i koja se naziva načelo *ja najprije*⁹.

Gereon Müller¹⁰, nastavljajući se na radove Malkiela¹¹ i Rossa¹², u skladu s načelima optimalnosne teorije, postavlja kriterije ograničenja¹³: ograničenja salijentnosti (važnosti, značaja), metrička ograničenja i ograničenja prominentnosti slogova.

⁹ Usp. WILLIAM E. COOPER – JOHN ROSS: „World Order“, R. E. GROSSMAN i dr. (ur.) *Papers from the Parasession on Functionalism*, Chicago Linguistic Society, Chicago, 1975., str. 63. – 111.

¹⁰ Usp. G. MÜLLER, *n. dj.*, §3.

¹¹ Usp. YAKOV MALKIEL, „Studies in Irreversible Binominals“, *Lingua*, Elsevier, br. 8., 1959., str. 113. – 160.

¹² Usp. JOHN ROSS, „Ikonismus in der Phraseologie“, *Zeitschrift für Semiotik*, Landau, br. 2., 1980., str. 39 – 56.

¹³ Gereon Müller uvodi pojam „ograničenja“ koji je jedan od temeljnih pojmova optimalnosne teorije. Ograničenja salijentnosti, metrička ograničenja i ograničenja prominentnosti slogova nazivi su za semantičke, pragmatičke, metričke i fonološke hijerarhije koje utječu na linearni slijed sastavnica binoma. Pojam „ograničenja“ o ovome surječju preuzimali su nakon Müllera, barem pozivajući se na njegova istraživanja, i drugi autori koji se nisu previše upuštali u pojmovlje i načela optimalnosne teorije. Usp. AGNIESZKA GAWEL: „Zur Ikonizität deutscher Zwillingformeln“, *Linguistik online*, Bern, god. XX. (2017.) br. 81.(2.), str. 3. Pojmovlje smo preuzeli iz praktičnih razloga kako bi se mnogobrojna načela i hijerarhije mogle svrstati u nekoliko skupina koje se mogu zasebno proučavati. Pri tome se ipak ne mogu prećuti konotacije koje ima pojam „ograničenja“: ponajprije njihova univerzalnost, prekršivost i međusobna sukobljenost te mehanizam rangiranja, no u to se u okviru ovoga rada ne možemo upuštati. Usp. MIA BATINIĆ: „Optimalnosna teorija ili kako se jezik (s) našao u igri između dvije vatre“, *Rasprave*, Zagreb, god. XL. (2014.) br 1., str. 1. – 33., § 3.1.3.

U ovome radu primijenit ćemo ograničenja salijentnosti te metrička ograničenja na binome u talijanskome i hrvatskome jeziku kako bismo opisali slijed sastavnica u binomima, potom ćemo zaključke usporediti s dosada provedenim istraživanjima. Uzet ćemo u obzir i možebitne utjecaje na stvaranje binoma u arealnim okvirima i osvrnuti se na dijakronijski razvoj binoma i rezultate dosadašnjih dijakronijskih istraživanja provedenih u njemačkome jeziku. Pri tome se kod istraživanja semantičkih načela nećemo ograničiti samo na idiomatične binome u najvišem stupnju (prema Burgeru: „ireverzibilno, morfosintaktički jako ograničeno, semantički neprozirno“)¹⁴, nego ćemo uzeti u obzir cijelu ljestvicu od: *idiomatično* do *posvema regularno*¹⁵, kako se sa sinkronijskoga stajališta može poredati binome i razmotriti općenito utjecaj salijentnosti na stvaranje binoma te kao načela koje djeluje u jeziku. Mnogi od spomenutih primjera u poglavlju 1. ne pripadaju korpusu ekscerpiranih binoma talijanskoga i hrvatskoga jezika.

1. Ograničenja salijentnosti (važnosti, značaja)

Salijentno prethodi manje salijentnomu.

Što je salijentno, a što nije, određeno je najrazličitijim semantičkim i pragmatičkim redovima.

- Živo prethodi neživomu
- Muško prethodi ženskomu
- Ljudsko prethodi neljudskomu
- Odraslo prethodi neodraslomu
- Važne životinje prethode nevažnima
- Ono što je blizu prethodi onomu što je daleko
- Vremenski prvo prethodi onomu što slijedi
- Nemarkirano prethodi markiranomu (kod antonima)
- Opće prethodi posebnomu

¹⁴ Usp. HARALD BURGER, *Phraseologie – Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2015., § 4.2.

¹⁵ *Isto*.

-
- Hijerarhija prehrane
 - Manja količina alkohola prethodi većoj količini
- a) Živo prethodi neživu:
konj i kola – cavalli e carrozze; čovjek i svemir – uomo e universo
 - b) Muško prethodi ženskomu:
muž i žena – marito e moglie; mladići i djevojke – ragazzi e ragazze; braća i sestre – fratelli e sorelle
 - c) Ljudsko prethodi neljudskomu:
ljudi i životinje – uomini e animali
 - d) Odraslo prethodi neodraslomu:
otac i sin – padre e figlio; majka i kći – madre e figlia; kobilica i ždrijeba – cavalla e puledro
 - e) Važne životinje prethode nevažnima:
pas i mačka – cane e gatto; mačka i miš – gatto e topo
 - f) Ono što je bliže prethodi onomu što je dalje:
ovo i ono – questo e quello
 - g) Vremenski prvo prethodi onomu što slijedi (vremenski slijed):
prije ili kasnije – prima o poi; sada i vazda – adesso e per sempre; pitanje i odgovor – domanda e risposta
 - h) Nemarkirano prethodi markiranomu (kod antonima):
plima i oseka – alta e bassa marea; život i smrt – vita e morte; dan i noć – giorno e notte
 - i) Opće prethodi posebnomu:
Zemlja i Mjesec – Terra e Luna; poglavlje i redak – capitolo e verso

j) Hijerarhija prehrane:

kruh i sir – pane e formaggio; cotoletta alla milanese (ili viennese) e patatine fritte – milanski (ili bečki) odrezak i pomfrit

k) Manja količina alkohola prethodi većoj količini (Rossovo pravilo o alkoholu):

gin e vermouth – gin i vermouth; stock-cola; vodka-juice.

Ova pravila nije lako oblikovati. S jedne strane vidljivo je da djeluju i da su plauzibilna, međutim, jasno je da postoje i drugi čimbenici koji utječu na poredak sastavnica binoma i trinoma, primjerice kod uljudna oslovljavanja¹⁶:

Gentili signore e signori! – Poštovane dame i gospodo!

U ovome primjeru vidljivo je da konvencije kod uljudna oslovljavanja stavljaju izvan snage „Muško prethodi ženskomu“¹⁷.

Valja pridodati i ostale utjecaje kulturnoga kruga iz kojega govornik dolazi kao i pojedinačne vrijednosti ili stavove koje govornik zastupa te prema tomu nešto naglašava, takozvane govornikove idiosinkrazije.¹⁸

Posve je jasno da će neka ograničenja biti drukčija ovisno o kulturi u kojoj je binom nastao. Navlastito će biti pogođena neka ograničenja kao važne i manje važne životinje, markirano i nemarkirano te hijerarhija prehrane.¹⁹

¹⁶ Usp. G. MÜLLER, *n. dj.*, §3.1.

¹⁷ Ovaj poredak: „Muško prethodi ženskomu“ prema Malkielu upućuje na patrijarhalno prožet karakter indoeuropskih jezika. Usp. G. MÜLLER, *n. dj.*, str. 9.

¹⁸ G. MÜLLER, *n. dj.*, str. 10.

¹⁹ Premda pojmovi kao *Europski jezični savez* i *Euroversals* te *Standard Average European (SAE)* nisu posvema prihvaćeni, i eurolingvistika ostaje s jedne strane projekt koji obećava, a s druge strane predmet kritično-kontroverznih rasprava, jer se time povezuju ideološke, eurocentrične predodžbe, otkriveno je da europski jezici međusobno pokazuju široke zajedničke osobine morfološke, sintaktičke i semantičke naravi koje se ne mogu svesti na genetsku srodnost. Nije bilo velikih istraživanja frazeologije te se stoga pojmovi kao interfrazeologizam (interfrazem) ili internacionalizam drže još uvijek presmionima. Prema nekim istraživanjima riječ je o „frazeeološkim europeizmima“. Usp. ELISABETH PIIRAINEN, „Phraseologie in arealen Bezügen: ein Problemaufriss“, *Linguistik online*, Bern, god. IX. (2006.) br. 27.(2.), §6. Ograničenja salijentnosti zacijelo će vrijediti unutar takvih velikih jezičnih saveza i redosljed sastavnica bit će i time uvjetovan, iako će unutar mogućega Europskog jezičnog saveza zbog različitih religija, tradicija i svjetonazora očito biti i odstupanja.

2. Metrička ograničenja

Prema Malkielu i Rossu²⁰ vrijedi:

Ako su $\langle \alpha, \beta \rangle$ linearno poredane sastavnice jednoga binoma, onda vrijedi: broj slogova od $\alpha \leq$ od broja slogova β .

Drugim riječima, broj slogova sastavnica koje su dijelom jednoga binoma može linearno rasti ili ostati isti, ali ne može opadati.

Primjerice, u talijanskome: *niente e nessuno*²¹, *armi e bagagli* ili *acqua e sapone* ili u hrvatskome: *ni kriv ni dužan, tu i tamo, obećavati brda i doline*.

2.1. Raščlamba korpusa

Analizirajući korpus prikupljenih talijanskih²² i hrvatskih²³ binoma, ustvrdili smo da:

- Od 216 talijanskih binoma 120 ili 55,6 % njih ima isti broj slogova, dakle $\alpha = \beta$ te ih nismo uzimali u obzir u ovoj raščlambi jer su metrički jednakovrijedni.

- 120 binoma nije metrički jednakovrijedno, od čega 81 binom ili 84 % ne krši metričko ograničenje, a 15 binoma ili 13,6 % krši metričko ograničenje.

- Od 327 hrvatskih binoma²⁴ 182 ili 55,7 % binoma ima isti broj slogova, dakle $\alpha = \beta$, te ih nismo uzimali u obzir u ovoj raščlambi jer su metrički jednakovrijedni.

²⁰ Usp. G. MÜLLER, *n.dj.*, §3.2.

²¹ U hrvatskome ovaj binom glasi: *nitko i ništa*, dakle posve drukčiji poredak. S obzirom na isti broj slogova poredak je: „Živo prethodi neživomu“.

²² Korpus talijanskih binoma sastavili smo ekscerpiranjem primjera iz rječnika: GIUSEPPE PITTANO, *Dizionario dei modi di dire*, Zanichelli editore, Bologna 2014.; PAOLA SORGE, *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Newton & Compton editori, Roma 1997. te rada: FRANCESCA MASINI, „Binomi coordinati in italiano“, EMANUELA CRESTI (ur.) *Prospective nello studio del lessico italiano*, Atti SILFI, Firenze, 2006. str. 563. – 571.

²³ Korpus hrvatskih binoma sastavili smo ekscerpiranjem primjera iz frazeoloških rječnika: A. MENAC – Ž. FINK-ARSOVSKI – R. VENTURIN, *n. dj.*; JOSIP MATEŠIĆ i dr., *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.

²⁴ U korpus smo uvrstili samo po jedan binom u kojem se pojavljuju iste sastavnice, primjerice *manje-više*, a izostavili smo *ni manje ni više* jer su metrički jednakovrijedni. Uvrstili smo kao različite binome one koji nisu ireverzibilni, primjerice *manje-više* i *više-manje*, te

- 145 binoma nema isti broj slogova, tj. nisu metrički jednakovrijedni. Od 145 binoma njih 127 ili 87,58 % ne krši metričko ograničenje, dakle broj slogova od $\alpha \leq$ od broja slogova β , a 18 binoma ili 12,41 % krši spomenuto pravilo.

U oko najprije upada sličnost postotaka metrički jednakovrijednih binoma u talijanskome i hrvatskome te postotci primjera koji ne krše i onih koji krše metrička ograničenja.

I u hrvatskim i u talijanskim binomima vidljivo je da na slijed sastavnica u velikoj većini slučajeva utječe metričko ograničenje i da postoji manji broj primjera koji ga krše. No u mnogim primjerima koji krše ograničenje prepoznaje se da je slijed uvjetovan semantičko-pragmatičkim hijerarhijama, odnosno ograničenjima salijentnosti.

U nekim slučajevima ne da se iščitati što je uvjetovalo takav slijed sastavnica i dovelo do kršenja metričkoga ograničenja.

2.2. Razlozi kršenja metričkih ograničenja

Da bismo bolje razumjeli zašto dolazi do kršenja metričkih ograničenja, promotrimo primjer naslova pripovijetke Thomasa Manna *Herr und Hund*²⁵. Naslovi knjiga ili filmova često uđu u popis binoma jednog jezika. U nekim slučajevima još je u tijeku proces frazeologizacije. Pripovijetka je prevedena na hrvatski kao *Gospodar i pas*²⁶, sukladno njemačkomu izvorniku u kojemu je poredak sastavnica binoma: *ljudsko prethodi ne-ljudskomu*. S obzirom da su u njemačkome sastavnice binoma dvije jednosložne riječi, ne možemo uzeti u obzir utjecaj metričkoga ograničenja. Jedan od prijevoda na talijanski glasi *Cane e padrone*²⁷, premda nalazimo i na rjeđi prijevod *Padrone e cane*. Dakle, osim vjerno-

binome koji u različitim padežima nisu metrički jednakovrijedni, primjerice: *ni za glavu ni za rep te bez glave i repa*.

²⁵ Usp. „Herr und Hund”, *Wikipedia*, <https://de.wikipedia.org/wiki/Herr_und_Hund>, (5. III. 2017.).

²⁶ Usp. „Thomas Mann: Gospodar i pas”, <<http://id-entitet.com/preporuke/knjige/148-thomas-mann-gospodar-i-pas>>, (5. III. 2017.).

²⁷ Od 11 talijanskih prijevoda sedam prijevoda glasi „Cane e padrone”, a četiri „Padrone e cane”. Usp. „Cane e padrone”, *Wikipedia*, <https://it.wikipedia.org/wiki/Cane_e_padrone>, (5. III. 2017.).

sti izvorniku, prevoditelj nastoji prilagoditi prijevod duhu jezika. Ovaj primjer zorno pokazuje da na prevoditeljeve odluke djeluju ograničenja salijentnosti te metrička ograničenja, ali općenito i ograničenja prominentnosti slogova.

U prijevodu romana američkoga pisca Ernesta Hemingwaya *The Old Man and the Sea* i u talijanskome i hrvatskome ne poštuju se metrička ograničenja, nego ograničenje salijentnosti „Živo prethodi neživomu“ i prijevod glasi: tal. *Il vecchio e il mare*²⁸, a u hrvatskome *Starac i more*, premda bi se s obzirom na ograničenje prominentnosti slogova mogao očekivati i obrnuti redosljed sastavnica binoma.²⁹

Konačno rješenje, u ovome slučaju kod prevoditelja, spoj je svih ovih spomenutih ograničenja, utjecaj kulturnoga kruga iz kojega potječe te njegovih ideosinkrazija. To možemo prenijeti i na sam proces nastanka binoma u jednome jeziku.

Analizirajući naslove Ezopovih basni, dade se ustvrditi da naslovi i u talijanskome i u hrvatskome poštuju ograničenja salijentnosti, primjerice „Živo prethodi neživomu“: tal. *La volpe e l'uva*³⁰, hrv. *Lisica i grožđe*³¹, pri čemu se u hrvatskome krši metričko ograničenje, a u talijanskome ograničenje prominentnosti slogova. Može se navesti mnoštvo primjera u kojima se poštuju ograničenja salijentnosti, ali i krše. Isto se može reći i za metrička ograničenja. S obzirom na to da su basne kratke priče u prozi ili stihovima u kojima najčešće životinje, ali ponekad i biljke i nešto neživo, poprimaju ljudske osobine kako bi se alegorički ocrtali

²⁸ Tako glase oba postojeća prijevoda na talijanski jezik. Usp. „Il vecchio e il mare“, *Wikipedia*, <https://it.wikipedia.org/wiki/Il_vecchio_e_il_mare>, (12. III. 2017.).

²⁹ I u hrvatskome postoji regionalni frazem: *Biti pas i čovjek* – biti u nekim situacijama problematična i teška osoba, no opet u drugim situacijama vrlo čovječan i nesebičan. Na poredak sastavnica binoma očito su utjecala i metrička ograničenja. Također, postoji i naslov pjesme – Čovjek i brod. „Oliver Dragojević: Čovjek i brod“, *Youtube*, <<https://www.youtube.com/watch?v=ItPIOrbhlWw>>, (5. III. 2017.), dok u talijanskome, primjerice, nailazimo na nazive mrežne stranice *Navi e capitani*, <<http://www.naviecapitani.it>>, (5. III. 2017), pri čemu opet u talijanskome zamjećujemo da metrička ograničenja imaju prednost pred ograničenjima salijentnosti, što bi prema istraživanjima Gereona Müllera trebalo biti obratno. Usp. G. MÜLLER, *n. dj.*, §4.2.

³⁰ „La volpe e l'uva“, *Wikipedia*, <https://it.wikipedia.org/wiki/La_volpe_e_l%27uva>(12. III. 2017.).

³¹ „Ezopove basne“, *Lektire.hr*, <<https://www.lektire.hr/ezopove-basne/>>(12. III. 2017.).

odnosi među ljudima, izrugale ljudske slabosti i mane i na taj način dale moralne pouke, na drukčiji način vrijede ograničenja salijentnosti jer neživo postaje živo, neljudsko postaje ljudsko, takozvane „nevažne životinje“ postaju važnima. Također je zanimljiv i redosljed među važnim životinjama: vrlo je teško odrediti jasno pravilo jer se u nekima poštuju ograničenja salijentnosti, a krše metrička ograničenja i obratno. Sve ovisi o važnosti koja se danoj životinji pridaje u basni.

Ovo se opažanje može prenijeti i na slijed sastavnica u binomima općenito: ovisno o njihovu nastanku u bližoj i daljnjoj prošlosti te kontekstu u kojemu su nastali, nekim sastavnicama daje se prednost u odnosu na druge. Iako spomenuta ograničenja uglavnom vrijede, odstupanja od njih moguće je dokazati jedino dijakronijskim pristupom.

3. Istraživanja Pavla Tekavčića o slijedu sastavnica binoma

Pavao Tekavčić³² o slijedu sastavnica u binomima³³ iznosi sljedeća zapažanja³⁴:

- Ako je riječ o semantičkoj kategoriji horizontalne dimenzije – član koji izražava blizinu stoji gotovo uvijek na prvome mjestu: hrv. *ovdje-ondje, tu i tamo*; tal. *qua e là*.
- Ako je riječ semantička kategorija vertikalne dimenzije, na prvome je mjestu član koji označava gornji položaj: hrv. *gore-dolje, zbrda-zdola*; tal. *su e giù, su per giù*.
- Kada se značenje članova oponira na temelju kategorije vremena, član koji se odnosi na bližu vremensku točku gotovo je uvijek prvi: hrv. *danas-sutra, prije ili kasnije*; tal. *prima o poi, presto o tardi*.
- Ako je posrijedi kategorija subjektivne procjene (pozitivno-negativno), pozitivni je član na prvome mjestu: *milom ili silom, na mi-*

³² Usp. PAVAO TEKAVČIĆ, „O jednom tipu dvočlanih složenica u hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku“, *Filologija, Zagreb*, br. 16., 1988., §4.

³³ Riječ je o binomima koji na ljestvici stoje puno bliže odrednici „idiomatičan“ nego „posve-regularan“.

³⁴ U stručnoj literaturi koja se bavi semantičkim i pragmatičkim načelima koja utječu na slijed sastavnica binoma poznata su načela od kojih su neka već gore spomenuta: ono što je bliže prethodi onomu što je dalje, ono što je gore prethodi onomu što je dolje, vremenski slijed, pozitivno prethodi negativnomu, pitanje prethodi odgovoru. Usp. A. GAWEL, *n. dj.*, § 3.3.

lost i nemilost; tal. voglia o non voglia; o per amore o per forza, non mi fa né caldo né freddo.

- Postoje rjeđi slučajevi u kojima nije moguće utvrditi neku od spomenutih kategorija: hrv. *navrat-nanos; povuci-potegni*³⁵.
- Kod binoma koji se sastoje od pitanja i odgovora, logički je predvidivo da sastavnica koja izriče pitanje stoji na prvome mjestu: hrv. *kad-tad, kakav-takav, pošto-poto.*

4. Odnosi između sastavnica A i B

Budući da su binomi izrazi koji posjeduju određenu strukturnu i semantičku koherentnost, postoje tri tipa odnosa između sastavnica A i B³⁶:

Različnost ($A \neq B$), jednakost ($A = B$) i gotovo jednakost ($A \cong B$). O slijedu sastavnica kod različnosti i jednakosti A i B govorili smo gore, a sada ćemo posebno razmotriti slučaj u kojemu je sastavnica A gotovo jednaka sastavnici B i u kojima je B morfološka varijanta od A, primjerice: tal. *gira e rigira, unto e bisunto*; hrv. *malo-pomalo; okolo-naokolo; biti pečen i prepečen.*

Jasno je da temeljni oblik dolazi na prvome mjestu, a potom slijedi izvedeni, pri čemu se i u ovome slučaju potvrđuje pravilo o metričkome ograničenju, ali i pravilo da vremenski prvo prethodi onome što slijedi.

Ovi su binomi ireverzibilni i ne bi imalo smisla obrnuti slijed sastavnica. I navedeni primjeri iz hrvatskoga jezika u kojima je B morfološka varijanta od A pokazuju da vrijede ista pravila.

³⁵ Prema ograničenju prominentnosti slogova samoglasnik *u* ima prednost pred samoglasnikom *e* te bi se tim ograničenjem mogao objasniti ovaj slijed sastavnica. Usp. J. ROSS, *n. dj.*, § 2.1.

³⁶ Usp. F. MASINI, *n. dj.*, § 4.4.

5. Važnost daljnjih istraživanja linearnoga slijeda sastavnica binoma u svjetlu novih spoznaja u frazeološkim istraživanjima

Ono što vrijedi za ostale frazeme očito vrijedi i za binome:

Molti modi di dire hanno radici abbastanza chiare, altri invece si perdono nella notte dei tempi e per questo la ricerca linguistica non ha ancora risolto il problema del loro principio. Di quella grande catena che collega una parola dalla sua origine a noi, spesso troviamo molti anelli e riusciamo anche a concatenarli, altre volte no; il terreno di questi studi, quindi, è ancora in parte ignoto e può essere fertile di nuove scoperte.³⁷

Premda gore spomenuta ograničenja rješavaju mnoge dvojbe, u literaturi možemo naići i na druga načela, osobito semantička i pragmatička, koja dodatno pomažu u razmrsivanju čvorova oko slijeda sastavnica binoma kao primjerice: ljudsko prethodi funkciji ili posjedovanju, vrijedno prethodi manje vrijednomu, moralno manje neprihvatljivo prethodi moralno neprihvatljivomu, važni dijelovi tijela prethode manje važnim dijelovima tijela³⁸, važno je naglasiti da bez dijakronijskoga pristupa frazemima često je gotovo nemoguće razumjeti njihove unutarne zakonitosti. To itekako vrijedi za binome, a naravno i za slijed njihovih sastavnica. Upravo se dijakronijski pristup u prošlim desetljećima u frazeološkim istraživanjima zapostavljao.

Istraživanja u njemačkome jeziku pokazuju da su mnogi binomi nastali od pravnoga nazivlja te su potom preuzeti u opći jezik. Sadrže arhaizme, nekrotizme ili opisuju, primjerice, srednjovjekovne običaje ili pravne čine koji su pali u zaborav i time su današnjim govornicima posve nepoznati. Te imenice rabe se i danas samo kao sastavnice binoma ili frazema pri čemu je sastav i slijed sastavnica danas uglavnom strogo

³⁷ „Mnogi frazemi imaju prilično jasne korijene, drugi se pak gube u drevnim vremenima i poradi toga jezikoslovlje još nije riješilo problem njihova nastanka. Često pronademo mnoge karike ovoga velikog lanca koji povezuje riječ od njezina počela sve do nas i uspijemo ih i povezati, no druge ne uspijemo pronaći. Područje ovih istraživanja, dakle, još je djelomično nepoznato i može biti plodno novim otkrićima.“ G. PITTÀNO, *n. dj.*, str. 4. – 5.

³⁸ Usp. A. GAWEL, *n. dj.*, §3.3.

određen, što nije bio slučaj u prošlosti gdje je varijantnost bila puno izraženija.³⁹

Danas se binome relativno lako može definirati i drži ih se u maloj mjeri problematičnima. Uz njihovu parnost konstrukcije i jaku idiomatičnost njihovo je prepoznatljivo obilježje u današnjem njemačkome, francuskome i engleskome⁴⁰ kao i u talijanskome i hrvatskome njihova ireverzibilnost. Međutim, prema novijim istraživanjima za srednjovjekovni njemački ne mogu se primijeniti isti kriteriji definiranja. Ireverzibilnost ili samo tendencija k ireverzibilnosti u toj epohi ne može vrijediti kao kriterij frazeologiziranosti binoma.

Prema Burgeru, binomi „nisu jednom zauvijek zadani kao tip, nego se tip preobražava od primarno semantičkoga i malo pomalo i morfo-sintaktičkoga obrasca u skupinu u svakom pogledu jako očvrsljih i manje paradigmatičnih nego individualiziranih izraza“⁴¹.

Istraživanja frazeologije talijanskoga i hrvatskoga jezika od srednjega vijeka naovamo nužna su kako bi se mogli donijeti zaključci o gore spomenutim problemima uz već spomenuta plauzibilna rješenja koja nudi optimalnosna teorija s ograničenjima koja determiniraju linearni slijed sastavnica binoma te svi ostali pristupi istraživanju hijerarhija koje na to utječu.

Istraživanja hetitskoga, primjerice, pokazala su da, osim utjecaja grčkoga i latinskoga te Biblije (aramejskoga i klasičnoga hebrejskog), postoje i drugi utjecaji na frazeologiju indoeuropskih jezika i da neki frazemi koji su postojali u hetitskome postoje i danas u indoeuropskim jezicima.⁴²

Rezultati tih istraživanja pridonijet će i boljem razumijevanju nastanka, razvoja i preobrazbe binoma kao i njihova kalkiranja. Ta istraživanja

³⁹ Usp. S. PTASHNYK, *n. dj.*, str. 230.

⁴⁰ HARALD BURGER, „Alte und neue Fragen, alte und neue Methoden der historischen Phraseologie“, H. BURGER i dr. (ur.) *n. dj.*, § 4.2. Isto se može reći i za talijanski i hrvatski jezik. Usp. P. TEKAVČIĆ, *n. dj.*, § 4 i 6.

⁴¹ H. BURGER, „Alte und neue Fragen...“, § 4.2.

⁴² Usp. BETTINA BOCK, „Die Bedeutung des Hethitischen für die historische Phraseologie – am Beispiel von Phraseologismen im Frame ‚politische Macht‘“, H. BURGER i dr. (ur.) *n. dj.*, § 7.

tek su u početcima i to za one drevne jezike za koje je moguće prikupiti korpus koji je dostatan da bi zaključci bili jasni i uvjerljivi.

Zaključne napomene

U europskim jezicima, među njima i u talijanskome i hrvatskome, postoji mnogo binoma i njihovo je stvaranje produktivan proces. Danas binomi uglavnom nastupaju kao jako idiomatični i u manjoj ili većoj mjeri ireverzibilni, što prema istraživanjima u nekim jezicima nije bio slučaj u prošlosti. Primjenjujući istraživanja Malchiela i Rossa o semantičko-pragmatskim, metričkim i fonološkim načelima i primjenu Müllera u duhu optimalnosne teorije na njemački jezik, pokazali smo da ograničenja salijentnosti te metrička ograničenja, uz ostala spomenuta ograničenja, dobrim dijelom vrijede i za slijed sastavnica binoma u talijanskome i hrvatskome, da to nisu beziznimna pravila⁴³, da su prekršiva i da na njih utječe snop različitih kriterija, između ostaloga utjecaj kulturnoga kruga iz kojega potječu te govornikove idiosinkrazije. Ustvrdili smo da će se mnogi izuzetci od spomenutih pravila riješiti tek kada se bolje prouče i znanstveno odrede tipološki utjecaji unutar jezičnih saveza i znanstveno utemelji postojanje „interfrazеologizma“, što bi prema nekim istraživanjima, ako govorimo o frazemima u talijanskome i hrvatskome, bili „frazеološki europeizmi“.

K tome valja pridodati i mogućnost i iregularnih tvorbi binoma na koje nisu utjecali gore spomenuti kriteriji. Ti binomi potom su frazeologizirani i kao takvi dalje prenošeni. Na koncu smo ustvrdili da je dosad nerijetko zanemarivani dijakronijski pristup u proučavanju frazeologije, a time i binoma i slijeda njihovih sastavnica, od velike važnosti i da se bez takva pristupa neće moći posvema razumjeti njihove unutarnje zakonitosti.

⁴³ Gereon Müller proveo je detaljnu raščlambu ograničenja prominentnosti slogova u njemačkome jeziku i došao je do sličnih zaključaka kao i u svezi ograničenja salijentnosti i metričkih ograničenja: pravila vrijede, ali nipošto nisu beziznimna i prekršiva su. I među ograničenjima postoji hijerarhija. Usp. G. MÜLLER, *n. dj.*, § 4.2.

Izvori

- „binomi irreversibili”, *Treccani*, <[https://it.wikipedia.org/wiki/Cane_e_padrone](http://www.treccani.it/enciclopedia/binomi-irreversibili_(Enciclopedia-dell%27Italiano)/>, (12. III. 2017.).
– „Cane e padrone”, <i>Wikipedia</i>, <, (5. III. 2017.).
- „Ezopove basne”, *Lektire.hr*, <<https://www.lektire.hr/ezopove-basne/>>(12. III. 2017.).
- „Herr und Hund”, *Wikipedia*, <https://de.wikipedia.org/wiki/Herr_und_Hund>, (5. III. 2017.).
- „Il vecchio e il mare”, *Wikipedia*, <https://it.wikipedia.org/wiki/Il_vecchio_e_il_mare>, (12. III. 2017.).
- „La volpe e l'uva”, *Wikipedia*, <https://it.wikipedia.org/wiki/La_volpe_e_l%27uva>(12. III. 2017.).
- *Navi e capitani*, <<http://www.naviecapitani.it>>, (5. III. 2017.).
- „Oliver Dragojević: Čovjek i brod”, *Youtube*, <<https://www.youtube.com/watch?v=ItPIOrbhlWw>>, (5. III. 2017.). „Thomas Mann: Gospodar i pas”, <<http://id-entitet.com/preporuke/knjige/148-thomas-mann-gospodar-i-pas>>, (5. III. 2017.).

Literatura

- BATINIĆ, MIA, „Optimalnosna teorija ili kako se jezik (s)našao u igri između dvije vatre“, *Rasprave, Zagreb*, god. XL. (2014.) br. 1., str. 1. – 33.
- BOCK, BETTINA, „Die Bedeutung des Hethitischen für die historische Phraseologie – am Beispiel von Phraseologismen im Framme ‘politische Macht’“, BURGER, HARALD i dr. (ur.) *Aspekte der historischen Phraseologie und Phraseographie*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2012., str. 115. – 127.

- BURGER, HARALD – BUHOFER, ANNELIES – SIAM, AMBROS, *Handbuch der Phraseologie*, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1982.
- BURGER, HARALD, „Alte und neue Fragen, alte und neue Methoden der historischen Phraseologie“, BURGER, HARALD i dr. (ur.) *Aspekte der historischen Phraseologie und Phraseographie*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2012., str. 1. – 21.
- BURGER, HARALD, *Phraseologie – Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin 2015.
- COOPER, WILLIAM E. – ROSS, JOHN, „World Order“, GROSSMAN, R. E. (ur.) i dr., *Papers from the Parasession on Functionalism*, Chicago Linguistic Society, Chicago, 1975., str. 63. – 111.
- DONALIES, ELKE, „Kurz und bündig – Über Mehrlingformeln“, *Sprachreport*, Mannheim, god. XXXI. (2015.) br. 3., str. 28. – 33.
- FLEISCHER, WOLFGANG, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Max Niemayer Verlag, Tübingen, 1997.
- GAWEL, AGNIESZKA, „Zur Ikonizität deutscher Zwillingformeln“, *Linguistik online*, Bern, god. XX. (2017.) br. 81.(2.), str. 25. – 43.
- JAROSZ, JOSEPH, „Zu den strukturellen Eigenschaften der deutschen Zwillingformeln“, *Studia germanistica*, Ostrava, br. 4., 2009., str. 17. – 26.
- MALKIEL, YAKOV, „Studies in Irreversible Binominal“, *Lingua*, Elsevier, br. 8., 1959., str. 113. – 160.
- MASINI, FRANCESCA, „Binomi coordinati in italiano“, CRESTI, EMANUELA (ur.) *Prospettive nello studio del lessico italiano*, Atti SILFI, Firenze, 2006., str. 563. – 571.
- MATEŠIĆ, JOSIP i dr., *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- MENAC, ANTICA – FINK ARSOVSKI, ŽELJKA – VENTURIN, RADO-MIR, „Vrijedan“, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

-
- MÜLLER, GEREON, „Beschränkungen für Binominalbildung im Deutschen. Ein Beitrag zur Interaktion von Phraseologie und Grammatik“, *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, De Gruyter, god. XI. (1997.) br. 1. – 2., str. 5. – 51.
 - PIIRAINEN, ELISABETH, „Phraseologie in arealen Bezügen: ein Problemaufriss“, *Linguistik online*, Bern, god. IX. (2006.) br. 27.(2.), str. 195. – 218.
 - PITTANO, GIUSEPPE, *Dizionario dei modi di dire*, Zanichelli editore, Bologna, 2014.
 - PTASHNYK, STEFANIYA, „Formulierungstraditionen im Rechtsleben: Historische Phraseologie und ihre Erfassung im Deutschen Rechtswörterbuch“, BURGER, HARALD i dr. (ur.) *Aspekte der historischen Phraseologie und Phraseographie*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2012., str. 227. – 245.
 - SORGE, PAOLA, *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Newton & Compton editori, Roma, 1997.
 - ROSS, JOHN, „Ikonismus in der Phraseologie“, *Zeitschrift für Semiotik*, Landau, br. 2., 1980., str. 39. – 56.
 - TEKAVČIĆ, PAVAO, „O jednom tipu dvočlanih složenica u hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku“, *Filologija*, Zagreb, br. 16., 1988., str. 145. – 150.